

УДК 336.27
JEL: H63
DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-10-152-161>

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ

©2022 ТРЕТЯК К. В., КЛИМАШ Н. І., РОГАНОВА Г. О.

УДК 336.27
JEL: H63

Третяк К. В., Клиماش Н. І., Роганова Г. О. Державний борг України: виклики та загрози для економіки

У науковому дослідженні здійснено ретроспективний аналіз щодо трактування поняття «державний борг» і визначено його роль для держави та суспільства. З'ясовано, що в кейнсіанській теорії прослідковується найбільш ліберальний підхід до формування боргових зобов'язань держави та податкового тиску на суспільство. Визначено сутність поняття «борг» у Цивільному кодексі України. Так, зважаючи на складність і різноплановість дефініції, законодавець наводить трактування боргу з позиції фінансових відносин між позичальником і кредитором. Поняття «державний борг» має певні специфічні характеристики, хоча є і спільні ознаки із загальновідомим поняттям «борг». Це пов'язано з наявністю особливого статусу боржника, у ролі якого виступає держава, що водночас може бути також кредитором для суб'єктів господарювання та окремих секторів економіки. У статті проведено аналіз формування державного боргу з 2010 р. до 2022 р. Станом на кінець II кварталу 2022 р. державний і гарантований державою борг України загалом становив 3083,22 млрд грн, у тому числі: державний і гарантований державою зовнішній борг – 1789,39 млрд грн; державний і гарантований державою внутрішній борг – 1293,83 млрд грн. Такий значний розмір державного боргу у 2022 р. викликаний необхідністю фінансування витрат на армію та захист територіальної цілісності України. На переважну думку експертів у сфері управління державними фінансами, на кінець 2022 р. державний борг по відношенню до ВВП становитиме близько 106%. Цей показник є доволі високим, але не представляє значної загрози економіці країни. Встановлено, що за нормалізації ситуації та при нарощуванні економічного потенціалу борги можна буде погасити вчасно та повною мірою. Авторами статті підтримується позиція щодо унеможливлення дефолту, оскільки дане економічне явище негативно впливає на репутацію країни-позичальника в майбутньому.

Ключові слова: державний борг, макроекономічна державна політика, внутрішній борг, зовнішній борг, гарантований державою борг.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 17.

Третяк Катерина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Національний університет харчових технологій (вул. Володимирська, 68, Київ, 01033, Україна)

E-mail: Katerynatretiak@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2444-3805>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57410293900>

Клиماش Наталія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет харчових технологій (вул. Володимирська, 68, Київ, 01033, Україна)

E-mail: klimash12@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0604-5344>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1786608>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57221384720>

Роганова Ганна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет харчових технологій (вул. Володимирська, 68, Київ, 01033, Україна)

E-mail: hanna.rohanova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3758-9675>

Researcher ID: ABN-1689-2022

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56157870300>

UDC 336.27
JEL: H63

Tretiak K. V., Klimash N. I., Rohanova H. O. Government Debt of Ukraine: The Challenges and Threats for the Economy

The scientific study carried out a retrospective analysis on the interpretation of the concept of «government debt» and defined its role for the State and society. It was found that the most liberal approach to the formation of government debt obligations and tax pressure on society can be traced when considering the Keynesian theory. The essence of the concept of «debt» in the Civil Code of Ukraine is defined. Thus, given the complexity and diversity of the definition, the legislator cites the interpretation of debt from the standpoint of financial relations between the borrower and the lender. The concept of «government debt» has certain specific characteristics, although there are common features with the well-known concept of «debt». This is connected with the presence of a special status of the debtor, a role acted by the State, which at the same time can also be a creditor for business entities and certain sectors of the economy. The article analyzes the formation of government debt from 2010 to 2022. As of the end of the second quarter of 2022, the government and government guaranteed debt of Ukraine amounted to UAH 3083.22 billion, including: government and government guaranteed external debt – UAH 1789.39 billion; government and government guaranteed domestic debt – UAH 1293.83 billion. Such a significant amount of government debt in 2022 is caused by the need to finance the costs of the army and protection of the territorial integrity of Ukraine. According to experts in the field of public finance management, at the end of 2022 the government debt in relation to GDP will be about 106%. This indicator is quite high, but does not pose a significant threat to the country's economy. It is determined that with the normalization of the situation and with the growth of economic potential, debts can be repaid on time and in full. The authors of the article support the position on the impossibility of default on the debts, since this economic phenomenon negatively affects the reputation of the borrower country in the future.

Keywords: government debt, macroeconomic public policy, domestic debt, external debt, government guaranteed debt.

Fig.: 2. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 17.

Tretiak Kateryna V. – PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Finance, National University of Food Technologies (68 Volodymyrska Str., Kyiv, 01033, Ukraine)

E-mail: Katerynatretiak@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2444-3805>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57410293900>

Klymash Nataliia I. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, National University of Food Technologies (68 Volodymyrska Str., Kyiv, 01033, Ukraine)

E-mail: klimash12@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0604-5344>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1786608>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57221384720>

Rohanova Hanna O. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, National University of Food Technologies (68 Volodymyrska Str., Kyiv, 01033, Ukraine)

E-mail: hanna.rohanova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3758-9675>

Researcher ID: ABN-1689-2022

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56157870300>

В умовах сьогодення процеси, пов'язані з управлінням та обслуговуванням державного боргу стають все більш пріоритетними та актуальними у площині завдань фінансової політики держави.

Сучасні економічні умови сприяють збільшенню державного боргу не лише в Україні, а й у багатьох країнах світу. Для розуміння наслідків зростання державного боргу, який є важливим інструментом макроекономічної державної політики, та упередження негативних наслідків необхідним є дослідження питань науково-методологічного та практичного характеру для ефективного управління державним боргом.

Питанню державного боргу було присвячено ряд робіт вітчизняних і закордонних учених. Дане явище досліджувалося: Р. Барро [1], М. Блаугом [2], Дж. М. Кейнсом [3], Р. Коузом [4], К. Марксом [5], Д. Рікардо [6], Д. Юмом [7] та іншими. В українській науці проблематика державного боргу, специфіка та можливості оптимізації у вітчизняній економіці досліджувалися: Т. П. Вахненко [8], В. М. Федосовим [9], С. І. Юрієм [9] та іншими науковцями.

Водночас, наявні дослідницькі трактування поняття «державний борг» визначають об'єктом власне державний борг, а предметом – процеси, пов'язані з управлінням, формуванням та обслуговуванням державного боргу. Тобто, державний борг не досліджується як відтворювальне явище, а лише як фінансове. Це пояснюється наявністю суперечностей системи відтворення суспільного капіталу та впливає на її пропорції. Відсутні також дослідження суперечностей, які трансформують кредитні відносини, пов'язані з тривалим акумулюванням державного боргу.

Незважаючи на той факт, що вченими вже досліджено різноманітні аспекти державного боргу, наявна потреба в подальшій систематизації та дослідженні особливостей державного боргу в умовах постійних змін внутрішніх і зовнішніх факторів, проведенні аналізу зарубіжного досвіду для використання отриманих результатів у вітчизняній практиці задля оптимізації державного боргу, що підтверджує актуальність обраної тематики.

Метою даного дослідження є теоретичне узагальнення сутності державного боргу та обґрунтування економічних наслідків формування значного розміру державного боргу. Вищезокреслена мета дала змогу сформулювати такі завдання дослідження:

- ✦ дослідити сутність поняття «державний борг» на основі нормативно-правових актів та робіт учених з даної проблематики;
- ✦ провести аналіз формування державного та гарантованого державою боргу;
- ✦ визначити наслідки формування державного боргу у воєнний період та його вплив на економіку України.

Під час написання статті були використані *методи економічного аналізу*: порівняння, графічного відображення тенденцій розвитку, систематизації та логічного узагальнення, проведено горизонтальний аналіз даних.

Державний борг – це сукупність економічних відносин, за якими виникають боргові зобов'язання держави як позичальника, боржника або гаранта. Враховуючи неоднозначне ставлення науковців до трактування даного поняття, важливим є з'ясування його сутності та економічної природи для обґрунтування теоретичного та практичного значення, а також вирішення проблем його оптимізації.

Цивільний кодекс України найширше розглядає поняття «борг» на рівні законодавчої бази України, але в різних трактуваннях, а саме: 1) п. 3 ст. 44, п. 2 ст. 366 розглядає поняття «погашення боргів», що пов'язано з виконанням обов'язків; 2) п. 1 ст. 605 розкриває категорію «прощення боргів», що передбачає звільнення від обов'язків; 3) п. 1 ст. 520 пояснює «переведення боргу» як перенесення обов'язків з однієї особи на іншу, тобто заміну боржника, пояснення боргу як обов'язку; 4) п. 4 ст. 124 визначає термін «сплата боргів» як виконання обов'язків [10].

Відповідно до Бюджетного кодексу України [11] державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих і непо-

гашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Якщо говорити про поняття «державний борг», то воно володіє певними специфічними характеристиками, хоча має і спільні ознаки із загальновідомим поняттям «борг». Це пов'язано з наявністю особливого статусу боржника, яким є держава, що водночас може виступати також кредитором для суб'єктів господарювання та окремих секторів економіки.

Державний борг – це суперечливий і неоднозначний важіль фінансової політики країни, оскільки це не лише метод акумулювання фінансових ресурсів державного бюджету, а і фактор провокування зростання цін і поглиблення фінансових криз. Переважно державний борг виникає через брак у державі коштів, необхідних для виконання її функцій, тобто є наслідком державного дефіциту.

Суперечність дефініції «державний борг» чітко прослідковується в дослідженнях науковців та практиків різних періодів.

Так, Д. Юм, представник раннього класицизму в економічній теорії, вважав, що уряд використовує державний борг у власних цілях для підвищення авторитету «в період свого правління. Тому будь-який уряд ... буде зловживати боргом ... У результаті ... або нація знищить державний кредит, або державний кредит знищить націю» [7, р. 22].

М. Блауг, підтримуючи кількісну теорію грошей, аргументував, що збільшення капіталу впливає не на структуру й обсяги попиту та пропозиції, а лише на динаміку цін [2, с. 20], і позиціонував державний борг як механізм неаргументованого збільшення цін, що веде до збільшення кількості грошей в економіці та зменшення виробництва. Ототожнюючи поняття «державний борг» і «державний кредит», дослідник не враховував, окрім кредитної, наявність позикової складової, яка охоплює можливості розміщення облігацій державної позики як боргового інструменту серед різних економічних агентів, а не лише в банківському секторі фінансового ринку.

Наукова праця Д. Рікардо [6] містить обґрунтування саморегульованого ринкового механізму з існуванням «здорових фінансів», але не систематизує поняття державного боргу та дає підстави розглядати його як негативне економічне явище. На думку вченого, лише фінансування витрат військового характеру можна пояснити наявністю державного боргу задля недопущення збільшення податків. Раціональність щодо прийняття рішень, наявність ринкової рівноваги та саморегулювання, на думку представників класичної школи економічної теорії, унеможлиблювала утворення державного боргу. Автор аргументував доцільність покриття витрат за рахунок збільшення податків, а не шляхом отримання позик [6, с. 206]. І лише в умовах воєнного стану допускається утворення державного боргу для фінансування витрат

уряду – як більш лояльний метод для населення порівняно зі збільшенням податків.

Пізніше з'явилася теорема «еквівалентності Рікардо», яка була сформульована Р. Барро і доводила, що наявність державного боргу впливає на ВВП так само, як і фінансування шляхом збільшення наявних податків [3, с. 41; 12, с. 87]. Підґрунтям було розуміння суб'єктами того, що зростання державного боргу призведе в майбутньому до збільшення податкового навантаження, і тому вони економитимуть, зменшуючи поточні витрати та збільшуючи, за рахунок цього, майбутні. Такий підхід передбачає зростання особистих заощаджень споживачів, при цьому національні заощадження, що включають особисті та державні заощадження, лишаються без змін [1].

Гіпотеза про можливість рівноваги, яка проходить в дослідженнях Р. Барро та Д. Рікардо, відкидає наявність важливих складових державного боргу, якими є зовнішній борг і державний кредит, що унеможлиблює оцінку реального стану економічних процесів у державі. Отже, погоджуємось із твердженням англійського економіста, лауреата Нобелівської премії Р. Коуза про те, що «об'єктом вивчення (в рамках традиційної теорії) виступає система, яка існує в уяві економістів, а не в реальному житті. Тому результат подібних досліджень я назвав економікою шкільної дошки» [4, р. 3].

Вагомий внесок у дослідження питання державного боргу зробив К. Маркс, обґрунтувавши взаємний вплив податків і державного боргу в ході фінансування надзвичайних державних витрат [5, с. 759].

Комплексність дослідження теоретичних основ визначення економічного поняття «державний борг» потребує також оцінки його трактування українськими науковцями. Так, вітчизняні дослідники, автори [9] розглядали державний борг як «суму прямих договірних зобов'язань органів державного управління перед економічними суб'єктами інших секторів економіки і зарубіжними кредиторами» [9, с. 216]. Даний вектор дослідження вказує на обов'язковість наявності договірних відносин, але без конкретизації вмісту зобов'язань та віднесення їх до об'язку боржника щодо повернення коштів чи до фінансового інструменту.

Схоже визначення поняття «державний борг» надає Т. П. Вахненко і визначає його як «суму фінансових зобов'язань сектора загального державного управління, які мають форму договірних, стосовно внутрішніх і зовнішніх кредиторів, щодо відшкодування залучених коштів (одержаних товарів, виконаних робіт, наданих послуг) і виплати відсотків (чи без такої виплати)» [8, с. 24]. Даний підхід вказує на первинну природу боргу у вигляді суми фінансових зобов'язань, але, на нашу думку, недоречно відносити до боргу визначені категорії виплат, оскільки борг складається із грошових коштів, наданих у позику чи кредит.

Слід відмітити, що найбільш дієвими, з практичної точки зору, виявилися дослідження поняття «державний борг», які описуються в кейнсіанській теорії, в якій розглядається сукупність таких процесів, як випуск державних цінних паперів, що збільшує державний борг країни та фінансує дефіцит бюджету, при цьому податкова складова залишається без змін (рис. 1).

Саме ця модель показала, що державний борг може виступати інструментом макроекономічної державної політики, забезпечуючи розвиток промисловості шляхом використання державного боргу, цільових програм розвитку держави та наявності урядових інвестицій.

Купівля військових облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП) фізичними та юридичними особами надає можливість підтримувати фінансовий фронт нашої держави. В умовах війни дохід від продажу облігацій використовується для забезпечення підтримки соціальної й оборонної складових держави на рівні фінансового аспекту.

Дані приклади доводять, що державний борг є дієвим інструментом держави у випадку спрямування державних витрат у реальні сектори економіки, що надає можливість збільшувати виробництво та стимулювати попит, а також, у підсумку, збільшувати валовий внутрішній продукт.

Таким чином, враховуючи різноманітність підходів до визначення поняття «державний борг» іноземними та вітчизняними дослідниками та розуміючи важливість його дієвості на практиці, пропонуємо під державним боргом розуміти залучені урядовими органами кошти від резидентів та нерезидентів у процесі реалізації позиково-кредитних відносин на умовах поверненості задля підтримки належного фінансово-економічного стану держави.

Враховуючи наявність у кожній країні внутрішньої та зовнішньої складових державного боргу, а також його поділ на прямий і гарантований, проаналізуємо основні його тенденції.

Державні запозичення здійснюються з метою покриття дефіциту державного бюджету та рефінансування державного боргу. Право на здійснення державних запозичень у межах, визначених законом про Державний бюджет України, належить державі в особі Міністра фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України визначає основні умови здійснення державних запозичень, у тому числі основні умови кредитних договорів та основні умови випусків і порядок розміщення державних цінних паперів [13].

Кредити (позики) від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних проектів залучаються державою на підставі міжнародних договорів України та відносяться до державних зовнішніх запозичень.

Державний борг України (табл. 1) станом на кінець II кварталу 2022 р. становив 2771,45 млрд грн, що складає 90% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу. Державний внутрішній борг становив 1226,91 млрд грн, а державний зовнішній борг становив, відповідно, 1544,54 млрд грн.

Варто зазначити, що за досліджуваний період розмір державного боргу зріс на 2447,97 млрд грн. Дана обставина викликана такими чинниками: проведення військових дій на території України; значне зростання видаткової частини бюджету на оборонну та безпекову сфери; девальвація національної валюти; зменшення податкових надходжень через закриття та скорочення підприємств в Україні; низька інвестиційна привабливість України.

Для обслуговування державного боргу та зменшення негативного впливу на економіку країни ключовими фактами є: вартість залучених кредитних ресурсів і термін їх використання. На думку авторів дослідження [14]: «якщо це євробонди, то це висока ставка – 7–8%, а можливо й 10% (річних). Інша річ – це Міжнародний валютний фонд, коли може бути 1%, ба навіть 0,75%. І це різне боргове навантаження».

Другий момент – на який термін залучено кошти. Якщо взято на три-п'ять років, то це однозначно створює велике навантаження на бюджет, це фактично вимивання коштів державного бюджету. Тобто якщо йдеться про період до п'яти років, це дуже загрозовано – у цьому випадку треба тримати борг на рівні (не більш ніж) 60%. Якщо ви позичили, умовно, на 10–20, а деякі країни позичають і на 50 років, то в такому разі боргове навантаження є мінімальним».

Відповідно до Бюджетного кодексу України [11] гарантований державою борг – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо отриманих і непогашених на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями. До вступу в силу державних гарантій (настання гарантійного випадку) операції щодо зазначеної заборгованості не відображаються в державному бюджеті.

Державні гарантії надаються на умовах платності, строковості, а також забезпечення виконання зобов'язань у спосіб, передбачений законодавством.

Державні гарантії не надаються для забезпечення боргових зобов'язань суб'єктів господарювання, якщо безпосереднім джерелом повернення кредитів (позик) передбачаються кошти державного бюджету (крім боргових зобов'язань, що виникають за кредитами (позиками) від міжнародних фінансових організацій).

Гарантований державою борг України (табл. 2) станом на кінець II кварталу 2022 р. становив 311,77 млрд грн, у тому числі: гарантований державою зовнішній борг – 244,84 млрд грн і гарантований державою внутрішній борг – 66,93 млрд грн.

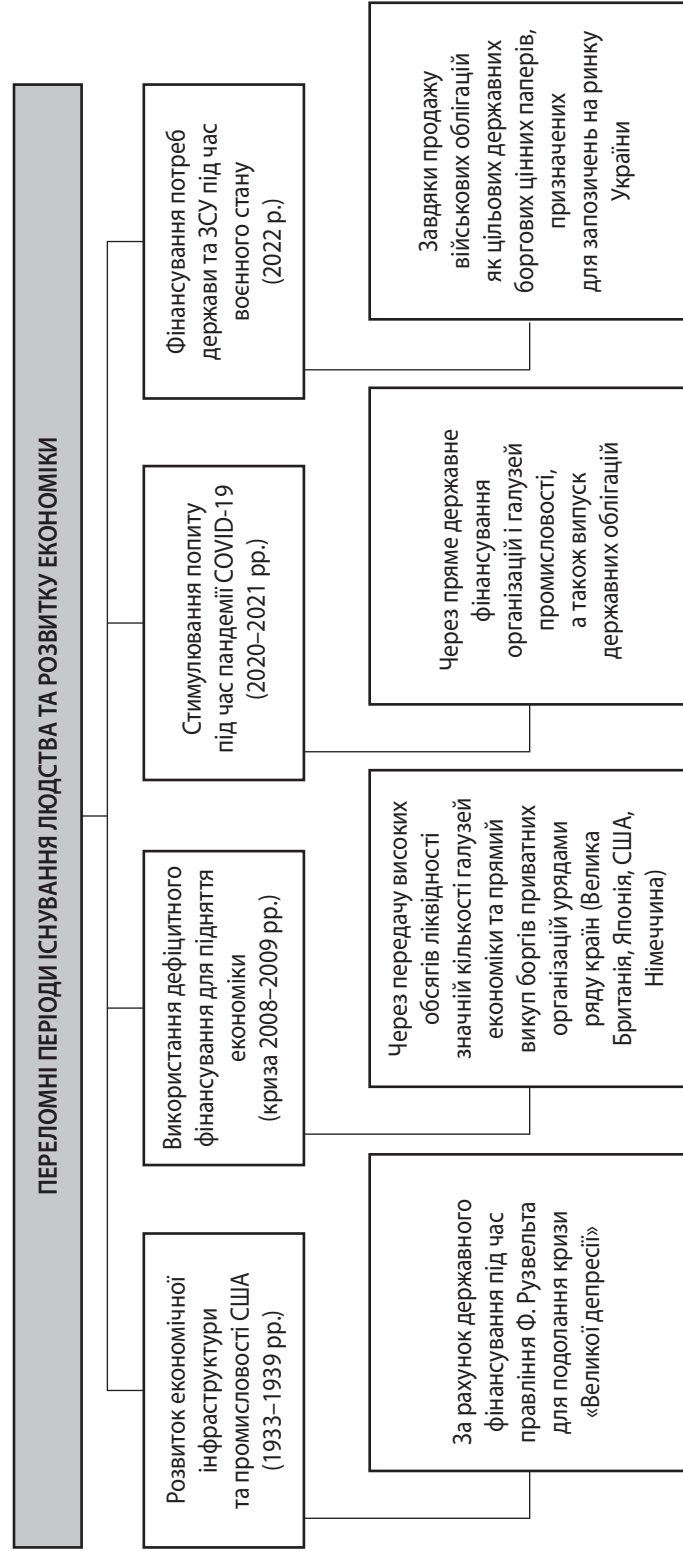

Рис. 1. Практична реалізація кейнсіанської теорії в переломні періоди існування людства та розвитку економіки

Джерело: сформовано на основі [9].

Таблиця 1

Динаміка державного боргу України, 2010–2022 рр., млрд грн

Показник	Рік												II кв. 2022
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Державний борг, усього	323,48	357,27	399,22	480,22	947,03	1333,86	1650,83	1833,71	1860,29	1761,37	2259,23	2362,72	2771,45
Внутрішній борг	141,66	161,47	190,30	256,96	461,00	508,00	670,65	753,40	761,09	829,50	1000,71	1062,56	1226,91
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку	138,36	158,29	187,26	254,05	458,23	505,36	668,13	751,02	758,84	827,38	998,73	1060,71	1225,12
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами	3,31	3,17	3,04	2,91	2,78	2,65	2,51	2,38	2,25	2,12	1,98	1,85	1,79
Зовнішній борг	181,81	195,81	208,92	223,26	486,03	825,86	980,19	1080,31	1099,20	931,87	1258,52	1300,16	1544,54
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	83,06	84,34	80,10	61,90	169,09	337,04	371,85	407,47	370,82	292,20	443,31	463,17	600,21
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	11,27	10,72	9,10	7,28	16,37	32,71	45,65	49,30	47,93	38,59	43,90	40,75	109,66
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	15,92	15,98	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	11,08	33,34	61,09	50,74	50,10
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	56,50	69,70	104,64	138,91	272,51	415,27	517,80	574,46	622,08	527,53	660,22	625,00	661,97
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	15,06	15,06	15,09	15,17	28,05	40,84	44,89	49,08	47,29	40,22	50,01	120,50	122,60

Джерело: складено на основі [13].

ЕКОНОМІКА

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

Таблиця 2

Динаміка гарантованого державою боргу України, 2010–2022 рр., млрд грн

Показник	Рік											II кв. 2022	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020		2021
Гарантований державою борг, усього	108,83	115,91	116,29	104,57	153,80	237,90	278,98	307,98	308,13	236,93	292,65	309,34	311,77
Внутрішній борг	13,90	12,30	16,21	27,13	27,86	21,46	19,08	13,28	10,32	9,35	32,24	49,04	66,93
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку	6,81	5,81	9,97	21,14	21,57	16,40	15,95	8,95	6,00	4,19	24,39	16,93	11,85
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами	7,09	6,49	6,24	5,99	6,30	5,06	3,13	4,33	4,32	5,16	7,85	32,11	55,08
3. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Зовнішній борг	94,93	103,61	100,08	77,44	125,94	216,45	259,89	294,70	297,81	227,57	260,41	260,30	244,84
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	61,63	61,53	40,56	16,23	40,11	140,83	190,98	229,71	236,99	190,85	221,66	186,08	167,01
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	1,52	1,52	1,98	1,98	3,84	4,68	3,98	2,74	1,35	0,00	0,00	0,00	0,00
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	13,57	16,76	29,34	31,03	51,62	68,23	61,96	59,00	56,33	34,05	35,43	29,51	30,06
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	17,22	22,80	27,20	27,20	28,51	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	41,60	44,61
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	1,00	1,00	1,00	1,01	1,86	2,71	2,98	3,26	3,14	2,67	3,32	3,11	3,16

Джерело: складено на основі [13].

Станом на 30 червня 2022 р. державний і гарантований державою борг України загалом становив 3083,22 млрд грн, у тому числі: державний і гарантований державою зовнішній борг – 1789,39 млрд грн, державний і гарантований державою внутрішній борг – 1293,83 млрд грн.

Вважається, що державний борг не несе шкоди для економіки. Навіть навпаки – з'являється багато інструментів, завдяки яким держава може залучати інвесторів [15].

Однак це не стосується моменту, коли державний борг досягає певної межі. Після подолання такої межі в державі починаються проблеми, оскільки все більше інструментів потрібно відволікати на обслуговування державного боргу. Для України, як країни, що розвивається, така межа становить 64% від ВВП – і при досягненні рівня у 106%, який очікується на кінець 2022 р., вона буде перевищена більш ніж у півтора рази [15].

Втім, є держави, які не тільки непогано живуть при державному боргу, що перевищує ВВП, а й активно розвиваються. Прикладом тому можуть служити Японія з її держборгом у 250% від ВВП, або США, у яких державний борг становить понад 150% від ВВП. Щоправда, ці країни мають високі кредитні рейтинги та без проблем залучають бажаних вкладистів в їх облігації [15]. На жаль, Україна не має таких перспектив залучення коштів, оскільки ризиковість вкладання, поки триває війна, є високою.

У табл. 3 наведено динаміку державного та гарантованого державою боргу, ВВП і частку щодо першого та другого показника.

Таблиця 3

Аналіз державного та гарантованого державою боргу щодо ВВП, 2010–2021 рр.

Рік	Загальна сума державного та гарантованого державою боргу, млрд грн	ВВП, млрд грн	Питома вага державного та гарантованого державою боргу у ВВП, %
2010	432,3	1082,56	39,9
2011	473,19	1302,07	36,3
2012	515,51	1411,23	36,5
2013	584,79	1454,93	40,2
2014	1100,83	1586,91	69,4
2015	1571,77	1988,54	79,0
2016	1929,81	2385,36	80,9
2017	2141,69	2981,22	71,8
2018	2168,42	3560,3	60,9
2019	1998,3	3977,19	50,2
2020	2551,88	4222,02	60,4
2021	2672,06	5459,57	48,9

Джерело: складено на основі [13; 16].

Зважаючи на ситуацію, що склалася, Уряд вимушений щомісяця залучати кошти зі зростаючими відсотками, щоб здійснювати фінансування витрат за раніше отриманими позиками. За твердженням автора публікації [15], Україна має три виходи із ситуації, що склалася з державним боргом (рис. 2).

За словами експерта Андрія Білінова [15], «зараз серед економічних експертів і фахівців вже склався консенсус про те, що неможливо не допускати великих боргів, ведучи бойові дії такої інтенсивності. З іншого боку, завжди є дискусія з приводу розміру співвідношення «зовнішній борг – внутрішній борг»; вважається, що не можна допускати занадто великої частини зовнішнього боргу в системі державного боргу країни.

Парадокс України в тому, що, зараз під час війни, це аксіоматичне твердження піддається сумніву. Тому що нині бюджет підтримується в основному іноземними запозиченнями. Надмірна підтримка бюджету Національним банком, який емітує гроші, може обернутися інфляцією – якщо емісія, як у червні 2022 року, буде масштабною, це призведе до потужного інфляційного сплеску».

Оголошення дефолту завжди негативно впливає на імідж і репутацію позичальника, і для України це вкрай не вигідне вирішення питання.

Можливість реструктуризації боргу була ініційована урядовцями та знайшла підтримку у кредиторів. Так, за даними Урядового порталу [17], Україна обговорила свої плани щодо операції з управління державним боргом та фіскальні потреби з обраною групою основних власників своїх єврооблігацій і ВВП-варантів, включно з Amia Capital, BlackRock, Fidelity International (FIL) і Gemsstock. Після цих дискусій Україна отримала чіткі ознаки підтримки як запиту на згоду щодо єврооблігацій, так і змін умов ВВП-варантів від вищезазначеної групи власників.

ВИСНОВКИ

Отже, проблеми формування державного боргу набули особливого значення з початком повномасштабної війни в Україні. Витрати бюджету на оборонну сферу зросли та складають переважну більшість усіх видатків бюджету.

За підтримки країн-партнерів, міжнародних фінансових інституцій здійснюється фінансування видатків бюджету, у переважній більшості, за рахунок отриманих позик.

Кредитори йдуть на угоди із Урядом України щодо реструктуризації заборгованості. Так, розмір реструктуризації зовнішнього боргу склав близько 20 млрд доларів. І хоча про списання такої суми боргу не йдеться, Україна до 2024 р. не буде погашати цей борг і сплачувати відсотки за ним.

Таким чином, єдиним вірним рішенням за даних обставин є виплата відсотків за отриманими позика-

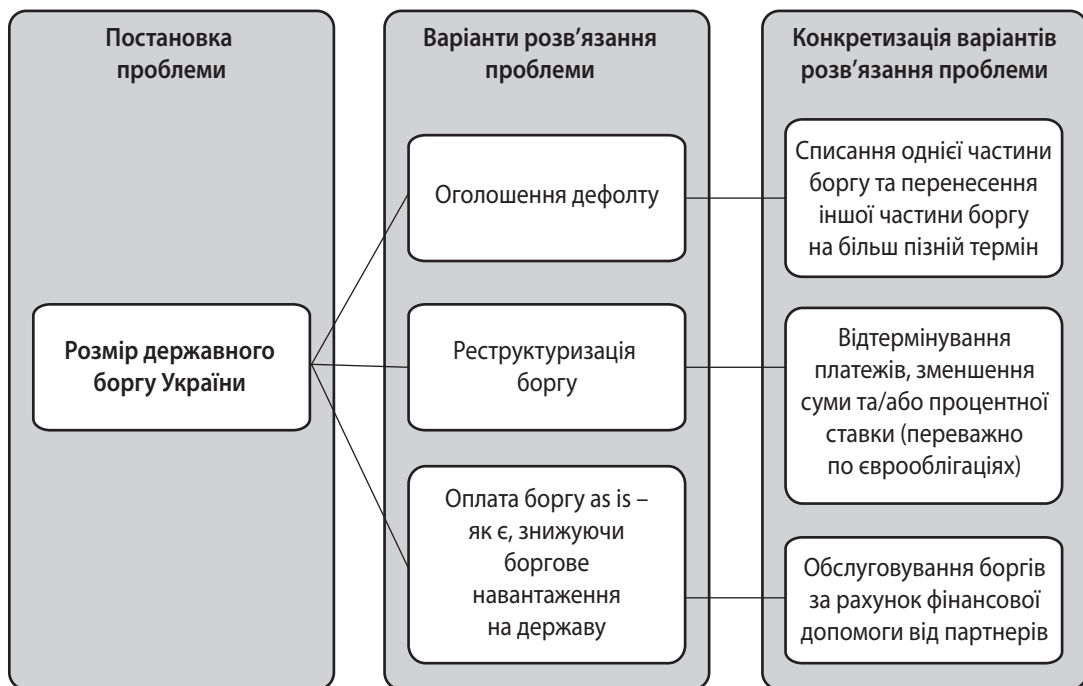

Рис. 2. Варіанти розв'язання проблем щодо значного розміру державного боргу України

Джерело: сформовано на основі [15].

ми та залучення нових. Закінчення військових дій та відбудова економіки стануть потужним поштовхом до ліквідації значної частки заборгованості держави України. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

- Barro R. J. The Impact of Social Security on Private Saving. Washington, D. C. : American Enterprise Institute Press, 1978. 59 p.
- Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі. Київ : Основи, 2001. 670 с.
- Венгер Т. Порівняльний аналіз класичної та кейнсіанської теорій державного боргу. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 1. С. 40–44.
- Coase R. H. The Institutional Structure of Production. University of Chicago Law Occasional Paper. 1992. No. 28. 16 p. URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1033&context=occasional_papers
- Маркс К. Капітал. Критика политической экономии. Т. I. М. : Политиздат, 1988. 891 с.
- Рикардо Д. Сочинения : в 2-х т. Т. II. Начала политической экономии и налогового обложения. М. : ОГИЗ, 1935. 296 с.
- Hume D. Writings on economics. New Brunswick, New Jersey : Transaction Published, 2007. 224 p.
- Вахненко Т. П. Державний борг України та його економічні наслідки : монографія. Київ : Альтерпрес, 2000. 152 с.
- Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. Київ : Знання, 2012. 687 с.
- Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 р. № 435–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
- Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
- Софієнко А. Еволюція поняття «зовнішній державний борг» як індикатора фінансової безпеки. *Економіка і регіон*. 2016. № 3. С. 86–94. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2016.3\(58\).1227](https://doi.org/10.26906/EiR.2016.3(58).1227)
- Державний борг та гарантований державою борг / Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavjuborg>
- Шевчук Н., Децик Н. Загрози: що не так з державним боргом України. // *Лівий берег (Lb.ua)*. 29.09.2022. URL: https://lb.ua/economics/2022/09/29/530912_zagrozi_shcho_z_derzhavnim_borgom.html
- Корж А. Державний борг України перевищить 100% ВВП: що це означає // *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/27/statlja/ekonomika/derzhavnyj-borh-ukrayiny-perevyshhyt-100-vvp-ce-oznachaye>
- Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
- Україна оголошує про операцію з управління державним боргом за своїми єврооблігаціями та ВВП-варрантами / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-oholoshuie-pro-operatsiiu-z-upravlinnia-derzhavnym-borhom-za-svoimy-ievrooblihatsiiamy-ta-vvp-varrantamy>

REFERENCES

- Barro, R. J. *The Impact of Social Security on Private Saving*. Washington, D. C.: American Enterprise Institute Press, 1978.

Blauh, M. *Ekonomichna teoriia v retrospektyvi* [Economic Theory in Retrospect]. Kyiv: Osnovy, 2001.

Coase, R. H. "The Institutional Structure of Production". *University of Chicago Law Occasional Paper*, no. 28 (1992). https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1033&context=occasional_papers

"Derzhavnyi borh ta harantovanyi derzhavoiu borh" [State Debt and State-guaranteed Debt]. Ministerstvo finansiv Ukrainy. <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <https://ukrstat.gov.ua/>

Finansy [Finances]. Kyiv: Znannia, 2012.

Hume, D. *Writings on economics*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Published, 2007.

Korzh, A. "Derzhavnyi borh Ukrainy perevshchyt 100% VVP: shcho tse oznachaie" [The National Debt of Ukraine Will Exceed 100% of GDP: What Does This Mean]. *Slovo i dilo*. <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/27/stattja/ekonomika/derzhavnyj-borh-ukrayiny-perevshchyt-100-vvp-ce-oznachaye>

[Legal Act of Ukraine] (2003). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

[Legal Act of Ukraine] (2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

Marks, K. *Kapital. Kritika politicheskoy ekonomii* [Capital. Criticism of Political Economy], vol. 1. Moscow: Politizdat, 1988.

Rikardo, D. *Sochineniya*, vol. II. Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya [Essays]. Moscow: OHIZ, 1935.

Shevchuk, N., and Detsyk, N. "Zahrozy: shcho ne tak z derzhavnym borhom Ukrainy" [Threats: What Is Wrong with the National Debt of Ukraine]. *Livy bereh* (Lb.ua). https://lb.ua/economics/2022/09/29/530912_zagrozi_shcho_z_derzhavnim_borgom.html

Sofienko, A. "Evolutsiia poniattia «zovnishnii derzhavnyi borh» yak indykatora finansovoi bezpeky" [The Evolution of the Concept of «Foreign State Debt» as an Indicator of Financial Security]. *Ekonomika i rehion*, no. 3 (2016): 86-94.
DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2016.3\(58\).1227](https://doi.org/10.26906/EiR.2016.3(58).1227)

"Ukraina oholoshuie pro operatsiiu z upravlinnia derzhavnym borhom za svoimy yevrooblihtsiamy ta VVP-varrantamy" [Ukraine Announces Public Debt Management Operation for Its Eurobonds and GDP Warrants]. Kabinet Ministriv Ukrainy. <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-oholoshuie-pro-operatsiiu-z-upravlinnia-derzhavnym-borhom-za-svoimy-iev-rooblihtsiamy-ta-vvp-varrantamy>

Vakhnenko, T. P. *Derzhavnyi borh Ukrainy ta yoho ekonomichni naslidky* [The National Debt of Ukraine and Its Economic Consequences]. Kyiv: Alterpres, 2000.

Venher, T. "Porivnialnyi analiz klasychnoi ta keinsianskoi teorii derzhavnogo borhu" [Comparative Analysis of Classical and Keynesian Theories of Public Debt]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 1 (2012): 40-44.

УДК 338.23

JEL: H56; H60; H62; H72

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-10-161-167>

ОЦІНКА РІВНЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

©2022 СИТНИК Н. С., БЕДНАРЧУК В. В.

УДК 338.23

JEL: H56; H60; H62; H72

Ситник Н. С., Беднарчук В. В. Оцінка рівня бюджетної безпеки України в умовах економічної нестабільності

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних основ бюджетної безпеки, виділенні загроз і напрямів її зміцнення, а також в індикативному аналізі стану безпеки бюджетної сфери України. Досліджуючи й узагальнюючи наукові праці багатьох учених, економістів та теоретиків, було розроблено авторське визначення економічної сутності дефініції «бюджетна безпека». Виділено й обґрунтовано базові основи теоретичного виявлення бюджетної безпеки держави. Окреслено індикатори оцінки рівня бюджетної безпеки та наведено вхідну інформацію для їх розрахунку. Проаналізовано вхідну інформацію для обрахунку індикаторів стану бюджетної безпеки України у 2016–2021 рр. Виділено критичні й оптимальні значення індикаторів. Здійснено обчислення переліку індикаторів для визначення стану бюджетної безпеки України у 2016–2021 рр. Як результат було розраховано інтегральний показник бюджетної безпеки України. Спрогнозовано рівень бюджетної безпеки України на 2022–2024 рр. Виділено загрози для забезпечення оптимального рівня бюджетної безпеки України. Доведено, що основні загрози бюджетній безпеці України можна визначити, дослідивши співвідношення загальних платежів на обслуговування та погашення державного боргу та доходів державного бюджету. Визначено ключові напрямки зміцнення бюджетної безпеки нашої держави. Доведено, що забезпечення бюджетної безпеки держави є одним із ключових завдань реалізації стратегічних орієнтирів програм розвитку країни. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямку є визначення ступеня впливу суб'єктів господарювання та державних установ на механізми забезпечення бюджетної безпеки. Подальше вивчення та дослідження бюджетних відносин у сфері забезпечення бюджетної безпеки може привести до зміцнення традиційного бюджетного менеджменту.

Ключові слова: бюджет, бюджетна безпека, індикатори бюджетної безпеки, дефіцит, загрози.

Рис.: 2. Табл.: 4. Бібл.: 8.

Ситник Наталія Степанівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри фінансового менеджменту, Львівський національний університет імені Івана Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79001, Україна)

E-mail: nataliya.sytnyk@lnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4138-9721>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57210146193>

Беднарчук Вікторія Володимирівна – магістр кафедри фінансового менеджменту, Львівський національний університет імені Івана Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79001, Україна)

E-mail: bednarchuk.viktoria@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7666-5477>